

УДК 008 (477)

Б.Б. Глотов, д-р філос. наук, доц.

АМБІВАЛЕНТНІСТЬ ПСИХОЛОГІЧНИХ РИС УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Національна академія державного управління при Президентові України

В статті здійснюється порівняльний аналіз психологічних рис українського народу по осі Схід-Захід.

Вступ

Дослідження впливу перебігу історичних подій на формування сталих психологічних рис українського народу передбачає врахування й зворотного впливу – народ творить свою історію з огляду на свій характер. Маються на увазі такі доленосні історичні події, як козаччина, Гетьманщина, гайдамаччина, Українська революція, колективізація, індустріалізація тощо, коли народ виступає суб'єктом історичного процесу. І тут не можна лишити поза увагою дослідження М. Шлемкевича «Галичанство», де автор розглядає Галичину як окрему психологічну категорію, душевно-расову відмінність серед українства, що має своє постання, форми історичного буття [3, с. 7]. Поряд з цим він виділяє Східну Україну, яка духовно й політично залежна від Києва, а все, що шукало зв'язків із Львовом, – це Західна Україна. Отже, проблема дослідження протиставлення «західництва» і «східництва» (без будь-якої симпатії чи антипатії) постає актуальним науково-теоретичним завданням.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Розв'язанням проблеми дослідження українського національного характеру у взаємозв'язку української та західноєвропейської культури займалися А.Бичко, І.Бичко, П.Гнатенко, І.Лосєв, О.Пахльовська, В.Храмова, Л.Гамаль, А.Голуб, О.Рудакевич, В.Москалець, А.Швецова та ін. У процесі дослідження автор приходить до висновку, що національний характер як спосіб світовідчуття репрезентує ціннісне ставлення до світу і може бути досліджений з позицій амбівалентності та протиставлення психологічних настанов до діяльності східної і західної частин українського народу.

Не відкидаючи цілком феноменологічного (описового) підходу у визначенні психічної самобутності українського народу, звернемось до таких його психологічних рис, що проявлялися протягом усієї його історії, а тому являються іманентно суттєвими. Серед них: миролюбність, емоційність і чутливість, інтровертність, антеїзм, кордоцентризм та інтуїтивізм, анархічний індивідуалізм, волелюбність, громадський демократизм.

Завданням даної статті є дослідження амбівалентності ціннісно-психологічних настанов до діяльності українського народу.

Основний матеріал

Спочатку повернемось до згадуваної нами публікації М. Шлемкевича, який зазначає на протилежні психологічні настанови до діяльності представників Східної України на противагу Західній. Зокрема, це знаходить свій вияв під час Української революції в 1918-1920 р.р., коли на заході ми бачимо: «Творчий патос провідної

верстви, отже головно інтелігенції, був значно сильніший за силу народної стихії. Її треба було спонукувати до руху, а не втихомирювати», а на сході – «патос стихії був значно потужніший за організаційну спроможність провідної верстви, і вона ледве встигала оформлювати стихійні рухи» [3, с. 10, 11]. Далі автор із діаспори робить такий висновок: «Отже протилежне враження: – на заході перевага раціональних, розумових первнів; на сході перевага ірраціональних, стихійних, емоційно-волевих рухів» [3, с. 11].

На перший погляд здається все зрозуміло: Західна Україна ближча, ніж Східна (географічно) до західноєвропейської цивілізації з її традиціями раціоналізму, правової держави та громадянського суспільства, а також в цивілізаційному відношенні Галичина і Закарпаття територіально входили до західноєвропейської цивілізації (хоча й до її периферії). Однак, зазначимо у 30-ті р.р. ХХ ст. протилежності ніби міняються місцями. Спочатку формується Організація Українських Націоналістів під ідеологічним впливом Д. Донцова (східняка), а потім Українська Повстанська Армія – «галичани в ролі проповідників ірраціонального пориву для... степової України!» [3, с. 92].

Усе це так, але тільки на перший погляд.

Стосовно Західної України автор пише: «Це був упорядкований вузький світ на краю широкого світу» [3, с. 43]. Це було суспільство, в основі якого знаходилося затиснуте польською панщиною селянство, а над ним тонесенька «плівка» духовної еліти, а з середини ХІХ ст. – і світської. Це було суспільство, яке завжди рухалося за своєю елітою, а тому – традиційне й консервативне. Навіть тоталітарна ідеологія ОУН виникла під впливом німецького авторитету (німці завжди були арбітрами в суперечках галицької інтелігенції з поляками). Західні українці як частина українського народу ніколи не визначали його долю, наприклад, УГА, УПА. Нині колишні вояки УПА користуються величезною пошаною у Львові, а от учасники Великої Вітчизняної війни вважаються «окупантами». Але процесія колишніх солдат дивізії СС «Галичина» вулицями Львова у червні 1992 р. місцеве населення не вразила. Галичани далі своєї традиційної протимосковської орієнтації не пішли (прикладом слугують події після вбивства композитора І. Білозіра). До цих пір активна політична опозиційна більшість України зосереджена у Львові, періодично «висаджуючи десанти» на Хрещатик. Чи раціональні галичани? Маса ніколи на була раціональною силою, на що свого часу зазначав Г. Лебон.

Можна вказати і на гетьмана Б. Хмельницького, вплив якого на історичну долю українського народу важко переоцінити в якості персоніфікаційного

втілення ірраціонального сходу України. Останнім часом підкреслюють у нас його західну освіту, знання мов, ймовірно народження на Жовківщині (нині Львівська обл.). Однак це є тільки доказом того, що гармонізація західних і східних, раціональних та ірраціональних засад в культурно-цивілізаційній ідентичності українства має однозначну перевагу.

Тут слід зазначити ще на одне: не можна розділяти Східну і Західну Україну залізною завісою, бо цей поділ не абсолютний, а відносний. Тим більше, що життя тягле, в ньому дуже рідко трапляються раптові стрибки. Тим паче, що XVII-XVIII ст. усе найвідчайдушне, авантюрне, ризикове, емоційне з українства покидало західні землі і подавалося у Дикий степ небезпечний від татарського сусідства, однак вільний від польської панщини.

І все ж серцевиною української цивілізаційної ідентичності, на наш погляд, завжди було Придніпров'я. За Київської Русі – це поляни. Козацька доба з її ірраціональною волелюбністю ідентифікує цілий народ. Козацько-селянська війна під проводом Б. Хмельницького – це найвищий сплеск українського національного духу. На «плечах» гетьманської держави «виростає» українське, «козацьке» бароко.

Порівнюючи характерологічні риси східного і західного українства, М. Шлемкевич пише: «1914 року ввійшла в Галичину російська царська армія. Попереду неї козацькі відділи: стрункі, високі кубанці; опасисті, потужні донці. Принишкли галицькі села загули гомоном... З яким спожалінням гляділи вони (козаки. – Б. Г.) на галицьку нужду, влегшуючи її багатими приділами білого хліба й цукру!» [3, с. 90]. Українська революція лише торкнулася Західної України, а на Східній Україні вона ніби «переорала» все поле людського буття. Романтична Центральна Рада, яка не встигала за ірраціональною стихією селянства, поступилася місцем раціональному пронімецькому проводу (з мималими культурними та цивілізаційними здобутками гетьмана П. Скоропадського), до якого однак вороже віднеслося українське село під проводом не тільки петлюрівщини з її «отаманщиною», але й Махна та Григор'єва. Перемогу ж в результаті одержали більшовики з їх ставкою на місто та проросійсько орієнтований пролетаріат. Місто як зосередження центру цивілізації не могло не подолати традиційно-культурне село. Колективізація з її голодомором поставила в цьому процесі останню крапку: індустріалізована Україна стала складовою радянської (квазі)цивілізації. Український народ в межах УРСР почав перетворюватися в модерну політичну націю, невід'ємною складовою якої є Західна Україна.

У 1991 р. провід над національним відродженням у галичан перехопила колишня партійно-радянська номенклатура, що зумовило керованість процесу українського державотворення. Трансформація України до числа технологічно розвинутих країн світу, на наш погляд, це – завдання на перспективу, яку неможливо вирішити без львівського досвіду. Якщо такі центри цивілізаційного буття українського

народу, як Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Донецьк, характеризувалися тим, що «перетравлювали» своїм зросійщеним середовищем українство, то зі Львовом ситуація дещо інша. Вихідці з українського села не тільки пристосовувалися до нових міських обставин, вони здобували це місто для себе, українізуючи його мовою, духом, стилем життя. Останніми роками, таким чином «здобувається» й Київ.

Вищеподаний опис цивілізаційного буття галичан може підштовхувати певним чином до прагнення начебто визначити в межах одного українського народу два етноси (західний і східний), а тому й два типи національного характеру, дві цивілізаційні ідентичності, дві цивілізації. У статті М. Рябчука «Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де) конструкція» зазначається: «Кожен, хто коли-небудь бував на «далекому сході» й «далекому заході» України – скажімо, у Донецьку та Львові, – поза сумнівом, визнає, що це – різні країни, різні світи, різні цивілізації» [2, с. 52].

Однак ідея про існування «двох Україн» дійсно може більш затуманити, ніж прояснити. Аргументації щодо радикальних архітектурних відмінностей, на наш погляд, не зовсім доречна. Львів в архітектурному плані (мається на увазі центр міста) безумовно витвір австрійської, а ще раніше польської локальних цивілізацій. Взагалі етнічні українці напередодні Другої світової війни складали лише 20% від мешканців Львова. Значними були й єврейські впливи. Взагалі з певною засторогою можна говорити про знищення під час холокосту своєрідної «єврейської цивілізації» у Польщі. Наприклад, у Львові (як і в багатьох інших містах і містечках Галичини) напередодні вищезгадуваної війни нараховувалось 14 мовна погодитись з відмінностями між заходом і сходом України у конфесійному плані. Але з певною засторогою. Уніати або «католики східного обряду» є «католиками» лише у контексті підлеглості Папі Римському, а не в контексті ідентичності з католицькими світоглядно-психологічними настановами до діяльності. Православна ж обрядовість уніатів з українською мовою богослужіння ідентифікує їх з православною частиною українського народу.

Варто погодитись з тим аргументом М. Рябчука, що західні українці ніколи «не сприймали Советський Союз як «свою» країну, а Советську Армію – як «визволительку» [2, с. 53]. У подальшому автор наводить статистичні дані щодо значних соціальних відмінностей між цими двома регіонами України.

На наш погляд, вищезазначені відмінності ніяк не ведуть до висновку щодо існування двох окремих цивілізацій на території України. Радше можна говорити про традиційний розлом в культурно-історичному бутті нашого народу. Існує єдина українська цивілізаційна ідентичність, яка на жаль має амбівалентний характер. Протиставлення західноукраїнської «європейскості» східноукраїнській «російськості» має підстави лише у контексті ставлення до російського народу, а не в контексті питомої приналежності Західної України

до європейської цивілізації, а Південно-Східної України до євразійської цивілізації.

Для підсилення своєї аргументації використаємо монографію П. Гнатенка «Український національний характер» у контексті методологічної настанови щодо хибності двовимірності українського національного характеру. Автор зазначає, що «історично склалось так, що продовж багатьох століть Україна була поділена на Східну і Західну. Східна Україна була під владою Росії, тут панувало православ'я, тоді як Західна Україна перебувала під владою католицької Польщі. Це не могло не відбитись на психології, традиціях та звичаях українського народу, його культурі. У межах єдиної української культури сформувалися суттєві відмінності, зумовлені різним історичним буттям одного й того самого народу. Західна Україна через Польщу мала змогу знайомитися з досягненнями західноєвропейської культури» [1, с. 37].

Суть міфу про «дві України» полягає в тому, що лише одна, якщо так можна сказати, Україна має право на існування. Зрозуміло, з цієї точки зору, це є не Східна Україна, яка розглядається радше як «заповідник комунізму і корупції», як найвідсталіша частина українського народу. Найбільша проблема державно-політичної еліти полягає в недостатності інтелектуально-символічних ресурсів для конструювання української національної ідеї як ідеї про культурну та цивілізаційну ідентичність України і Європи.

Український народ усвідомлює себе окремим народом (нацією з притаманними їй ознаками) і знає, що Україна є окремою державою. Але ідея державності існує десь поза свідомістю пересічного українця. Він не зважає на обставини, а виявляє мудрість, яка граничить з хитрістю, пристосовуючись до тих чи інших обставин, чим надзвичайно гордиться. Так, символом честі й достоїнства сучасного українця як представника етносу, є, наприклад, «відкрутити» лічильник електроенергії у зворотний бік тощо. Тобто, сучасний «пересічний» українець не вирізняється не в якості активного суб'єкту змін, а швидше виконує роль стороннього, байдужого спостерігача. Психологічна настанова неграмадянськості українця є захисним механізмом за умов залежності людини від політики центральної й місцевої влади, від погіршення умов життя. У пересічного українця «вкрали» надію на майбутнє, а тому він націлений просто вижити. Це породжує й феномен особистісної схильності в обмеженні життєвих потреб (тут стала в нагоді українська хазяйновитість, економність).

Українець звик терпіти протягом століть, а звідси – гіпертрофований песимізм. «Терплячість» українського суспільства не тільки генетично зумовлена минулим досвідом. Сучасні реалії суспільно-політичного життя – відчуження більшості населення від влади, корумпованість вищого політичного істеблішменту, фаворитизм у кадровій політиці, тінювий розподіл і перерозподіл державної власності тощо – стимулюють цю психологічну рису, зокрема, і неграмадянськість посткомуністичного українського суспільства

взагалі.

Українському національному характеру притаманна деяка гіперболізація страждань, що веде до їх культу і навіть постаракії їх впливу на душу народу. Принизливий стан буття етносу (тривале розмежування українського народу різними державно-політичними утвореннями) викликав дві форми реакції: слабкі ставали покірними, смиренними, а сильні – жорстокими (Галайда). Тут жорстокість межує з запеклістю і лютістю, що обумовлюється запальністю вдачі. Жорстокість веде до анархо-індивідуалістського бунту, до культу сильної особи. Психологія покірних веде у сфері політики до реакційної охорони існуючих порядків.

Таким чином, український народ опинився в зачарованому колі «розколотої», «пограничної» цивілізаційної ідентичності. Але це ніяк не свідчить про якусь «патологічність» психологічних рис українського народу.

Висновки

Непоправна руйнація довілля в деяких регіонах України із всепоглинаючою традиційною індустріалізацією, урбанізацією суттєво корелює природні чинники формування національного характеру українського народу в бік ідентифікації його з індустріально-цивілізованим простором.

Межове, пограничне культурно-історичне буття українського народу між західноєвропейською і євразійською цивілізаціями як глибинне порогове явище витворило українця – людину миттєвої зміни настрою з роздвоєністю психологічної вдачі на жіночо-природне й чоловічо-вольове начало, що ідентифікує народ, який звик існувати на розломі цивілізацій.

На підставі аналізу українського національного характеру по осі Схід-Захід можна визначити такі його доміантні психологічні риси: інтровертність, як зосередження особи на світові внутрішньо-особистісних переживань; кордоцентричність, що виявляється у сентименталізмі, чутливості, схильності до фольклору і яскравої обрядовості, гедоністичності; перевага емоційності й почуттів над інтелектом і волею; анархічний індивідуалізм у поєднанні з волелюбністю, прагненням до особистої свободи, розбрат і незгуртованість у відсутності дисципліни, організованості, експансії ззовні – перешкоджали створенню національної держави.

Серед позитивних рис українства можна виділити такі: наполегливість, терплячість, витривалість, хазяйновитість, прагнення до стабільності, побутовий і громадський демократизм тощо.

Українському національному характерові притаманна амбівалентність: архетипи неба й землі, жіночого й чоловічого, духа й тіла, східного й західного, які функціонують за принципом періодичної взаємозамінності. Визначена амбівалентність психологічних рис народу – одна з онтологічних засад порубіжності його культурної та цивілізаційної ідентичності.

Список літератури

1. Гнатенко П.І. Український національний характер. –

К.: «ДОК-К», 1997. – 116 с.

2. *Рябчук М.* Двоїстість чи двозначність? Україна як політична (де) конструкція // *Сучасність*. – 2002. – № 11. – С.

50 – 63.

3. *Шлемкевич Микола.* Галичанство. Життя і мислі. Книжка третя. – Н.-Й.; Торонто: Б. в., 1956. – 120 с.

Б.Б. Глотов

АМБИВАЛЕНТНИСТЬ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ЧЕРТ УКРАИНСКОГО НАРОДА

В статье осуществляется сравнительный анализ психологических черт украинского народа по оси Восток-запад.

B.B. Glotov

AMBIVALENCE OF PSYCHOLOGICAL FEATURES OF UKRAINIAN PEOPLE

In the article the comparative analysis of psychological features of the Ukrainian people in the East-West direction is made.